

РОЗДІЛ V. ПРОБЛЕМИ БОРТЬБИ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ ТА ПРАВООХОРОННА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 343.34:343.985.7

Балацька О. О.

*фахівець 2 категорії групи забезпечення освітнього процесу
Навчально-наукового інституту № 1 Національної академії
внутрішніх справ (м. Київ, Україна)*

ОСОБА ПОТЕРПІЛОГО ТА СПОСІБ УЧИНЕННЯ ШАХРАЙСТВА В ПАСАЖИРСЬКИХ ПОТЯГАХ

У статті досліджено особу потерпілого від шахрайства з огляду на його соціально-демографічну, соціально-моральну та морально-психологічну характеристики, визначено причини вчинення таких злочинів. Розглянуто найбільш популярні способи шахрайства, що вчиняються в пасажирських потягах, та вказано причини їх високої латентності. Звернено особливу увагу на обставини, що сприяють учиненню зазначеного виду шахрайства.

Ключові слова: шахрайство, особа потерпілого, спосіб учинення, досудове розслідування, пасажирський потяг, обставини, що сприяють учиненню шахрайства.

Постановка проблеми. Побудова й становлення демократичного правового суспільства в державі нерозривно пов'язані з процесом постійного зміцнення законності та правопорядку, гарантування дотримання прав і законних інтересів усіх її громадян. Відповідно до частини першої статті 41 Конституції України кожен має право володіти, користуватися й розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності [1]. Але посягання на право власності існує стільки ж, скільки й люди та об'єкти матеріального світу, що їм належать.

Питанню боротьби зі злочинами проти власності на об'єктах залізничного транспорту приділяється значна увага. Зокрема, такі злочини, як крадіжка, грабіж, розбій досить детально висвітлено в науковій літературі та методичних рекомендаціях. Натомість питання щодо вчинення шахрайства в пасажирських потягах, методику розслідування цих злочинів комплексно не досліджували.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремим аспектам проблем попередження й розслідування, питанням кваліфікації, установленню причин та умов, що сприяли вчиненню шахрайств, присвятили свої наукові праці Г. М. Борзенков, А. І. Гуров, М. Й. Коржанський, В. Д. Ларичев, П. П. Михайленко, О. Л. Мусієнко, Т. А. Пазинич, В. В. Пивоваров, О. В. Смаглюк та інші автори. Але їх роботи здебільшого були присвячені висвітленню кримінально-правових аспектів проблеми й не досліджувалися питання видів шахрайств у пасажирських потягах та обставин, що їм сприяють, які мають відчутну специфіку.

Формування цілей. Автор має на меті дослідити особу потерпілого від шахрайства, розглянути основні види шахрайства, що вчиняються в пасажирських потягах, визначити обставини, що сприяють їх учиненню.

Виклад основного матеріалу. Шахрайство як злочин проти власності має передусім майновий характер, завдаючи потерпілим не лише майнової, а й моральної шкоди. Під час його вчинення люди втрачають почуття впевненості у своїй безпеці, починають нервувати, перестають довіряти один одному. Характерним для шахрайських дій є те, що потерпілий під впливом шахрая сам здійснює на його користь певні дії (передає майно, купує його за завищеною ціною, передає гроші для пожертвування тощо). Загальною ознакою для кожного випадку шахрайства є формування довіри жертви до зловмисника. Адже в іншому випадку ніяка повідомлена інформація не змусить власника віддати своє майно, якщо він не повірить у правдивість цієї інформації та вигідність або обов'язковість передачі своїх матеріальних цінностей, грошей [2, с. 126].

Однією з причин учинення шахрайства стосовно особи є слабкість душі та довірливість потерпілого. Тому всебічне вивчення його особи та лінії поведінки має не менш важливе значення, ніж знання особистих якостей шахрая.

Потерпілим, відповідно до частини 1 статті 55 КПК України, визнається особа, якій завдано моральної, фізичної або майнової шкоди. Особливості розслідування шахрайства полягають передусім у тому, що між потерпілим і шахраєм ще до вчинення злочину виникають і встановлюються складні зв'язки, що утворюють комплекс специфічних стосунків, результатом яких є сам факт шахрайського посягання. Знання різних видів цього зв'язку «потерпілий – злочинець» допомагає проаналізувати вихідну інформацію про подію злочину, особу, яка його вчинила, і жертву злочинного посягання. Одержані відомості можуть бути використані під час установлення типовості слідчої ситуації й визначення напрямів її вирішення, під час побудови, перевірки та конкретизації слідчих версій, під час планування проведення окремих слідчих (розшукових) та інших процесуальних дій і всього досудового розслідування загалом.

Досліджуючи злочинність, її причини та умови, М. Д. Шаргородський ще в 60-х роках минулого тисячоліття покликався на праці німецького дослідника Г. Шнайдера, який указував, що не існує «природжених жертв» чи «жертв від природи». Але придбані людиною фізичні, психічні, соціальні риси та якості (фізичні чи інші вади, нездатність до самозахисту, недостатня готовність до злочину, особлива зовнішня, психічна чи матеріальна привабливість) можуть зробити її схильною до перетворення на жертву злочину. Якщо людина усвідомлює свою підвищену вразливість, вона може засвоїти певну поведінку, що дозволяє опиратись цій загрозі [3, с. 33].

Вивчаючи особу потерпілого та його роль у механізмі вчинення шахрайства в пасажирських потягах, зазначимо, що інколи поведінка потерпілого за своєю природою може бути досить необачною, ризикованою, подеколи провокаційною, а отже, і небезпечною для самого себе, що природно зумовлює можливість стати жертвою злочинного посягання.

Віктимологи стверджують, що своєю відкритістю, довірливістю потерпілі самі породжують шахраїв-злочинців та ситуації, у які потрапляють. Засоби масової інформації намагаються висвітлювати найбільш типові випадки шахрайських проявів, залучаючи фахівців для дачі порад щодо уникнення вказаних ситуацій. Але люди не можуть жити, нікому не довіряючи, думаючи, що це може бути з кожним, але не з ним [4, с. 176].

Дослідження особи потерпілого від шахрайства в пасажирських потягах можна здійснювати під час вивчення його соціально-демографічної характеристики, що включає такі ознаки, як стать, вік потерпілих, рівень їхньої освіти, ставлення до різних сторін свого життя. Соціальні та демографічні ознаки мають важливе значення для вивчення особи потерпілого, оскільки саме вони надають підстави до розуміння особистості, відображають місце людини в суспільстві, її взаємини з оточенням, дають змогу глибше вивчити причини вчиненого щодо них злочину, ступінь віктимності, знайти способи їх усунення. До того ж установлені соціально-демографічні ознаки надають реальну можливість визначити нові джерела інформації про потерпілого та врахувати їх під час розслідування шахрайства.

У плані вивчення віктимологічних аспектів шахрайства значний інтерес мають соціально-моральна й морально-психологічна характеристики не лише поведінки потерпілих, але й їхньої особистості. Така характеристика має відносний характер через обмежений обсяг відомостей щодо потерпілих, які містяться в матеріалах кримінальних проваджень. Зазначимо, що під час дослідження внутрішнього світу потерпілих від шахрайства особливу увагу треба приділити створенню їхньої типології. Адже в одних випадках потерпілий тривалий час був знайомий із шахраєм і, передаючи йому своє майно, не підозрює про його злочинні наміри. В інших випадках, навпаки, потерпілий нещодавно познайомився із шахраєм і міг би передбачити його злочинні наміри, однак через кілька годин чи навіть хвилин спілкування з легкістю передає йому своє майно. Знання цих відомостей про особу потерпілого допомагають визначити особливості особи злочинця та встановити коло осіб, серед яких можна його встановити.

Тисячі людей щодня відправляються в дорогу, користуючись залізничним транспортом. На жаль, не для всіх подорож проходить успішно, оскільки деякі з них стають жертвами шахраїв. Способів учинення шахрайства в пасажирських потягах досить багато, однак варто зазначити найбільш популярні з них:

1. Вручення потерпілому свідомо фальсифікованого товару – продаж мобільних телефонів неналежної якості, фальсифікованих спиртних напоїв, одягу кустарного пошиття з етикетками відомих брендів тощо.

2. Обманні дії під час різних азартних ігор, переважно в карти. Такі дії в потягах учиняють зазвичай добре організовані групи шахраїв, що діють по заздальгідь розробленому та відпрацьованому сценарію із чітким розподілом ролей кожного учасника злочинної групи. Потерпілими

здебільшого стають матеріально забезпечені, комунікабельні та схильні до вживання спиртних напоїв громадяни.

3. Заволодіння грошима пасажирів під приводом розміну великої суми грошей у гривні України або обміну іноземної валюти.

4. Побири серед пасажирів під приводом погорільців, зібрання коштів на добродійність, для фіктивних потерпілих, пасажирів, які відстали від потягу тощо. Для виконання своїх задумів злочинці нерідко беруть із собою малолітніх дітей. Проходячи по вагонах і користуючись відсутністю на своїх місцях пасажирів, шахраї паралельно вчиняють крадіжки їх особистих речей, залишених без догляду. Як звичайно групи шахраїв складають дві-три особи, одна з яких – безпосередній виконавець, а інші її підстраховують.

5. Привласнення провідниками пасажирських потягів майна довірливих громадян. Нерідко люди, намагаючись пришвидшити свої відправлення та заощадити на них, не звертаються до спеціалізованих поштових установ, а передають свої посилки, речі й навіть грошові кошти через провідників поїздів далекого прямування. У низці таких випадків адресат може нічого не отримати на станції призначення. Провідники намагаються отримувати посилки без свідків, не даючи розписок та квитанцій, у кращому разі – лише називаючи своє ім'я. У таких випадках вони в спосіб обману та зловживання довірою можуть заволодіти зазначеним майном громадян, а їх причетність до зникнення переданих їм речей і предметів довести практично неможливо.

6. Вибір потенційного потерпілого для вчинення шахрайства може мати місце й через службових осіб пасажирських потягів (провідника, офіціанта вагону-ресторану та інших). Ці особи у зв'язку з виконанням своїх обов'язків під час контакту з пасажирами мають можливість дізнатися про наявність у них грошей чи інших цінностей, а отриману інформацію передають шахраям. Здебільшого такі особи, маючи задум учинити шахрайські дії, здійснюють попередні знайомства з потенційними потерпілими, установлюють з ними довірливі взаємини, до того ж поряд з правдивими, повідомляють неправдиві відомості про себе (прізвище, ім'я, місце проживання, місце роботи, мету подорожі тощо).

7. Одержання мобільного телефону для вигаданого негайного термінового телефонного дзвінка та дальше зникнення разом із телефоном потерпілого після його добровільної передачі шахраєві.

Значна кількість випадків учинення шахрайства в пасажирських потягах не потрапляє до статистичної звітності правоохоронних органів через низку суб'єктивно-об'єктивних чинників, як-от:

– потерпілі не здогадуються про те, що завдані їм матеріальні збитки були наслідком чітко спланованої злочинної діяльності, та не вбачають підстав звертатися до поліції;

– шахрайство кваліфікується за іншими статтями КК України: заподіяння майнової шкоди в спосіб обману або зловживання довірою (стаття 192 КК), виготовлення, зберігання, придбання, перевезення, пересилання, увезення в Україну для збуту або збут підроблених грошей,

державних цінних паперів чи білетів державної лотереї (стаття 199 КК), фіктивне підприємництво (стаття 205 КК) та інші види злочинів;

– недовіра до працівників поліції щодо їх спроможності допомогти відновити порушене право власності, установити й затримати особу, яка вчинила злочин, та повернути втрачене майно;

– шахрайські дії вчинені стосовно осіб, які займаються сумнівною діяльністю, не бажають повідомляти про свої стосунки із шахраями й тим самим звертати на себе увагу працівників поліції.

Обставини, що сприяють учиненню зазначених видів шахрайства в пасажирських потягах, можна умовно поділити на такі групи:

1) недоліки в організації пасажирських перевезень та обслуговування пасажирів;

2) неправильна, а в окремих випадках – неправомірна поведінка самих пасажирів;

3) недоліки в організації та функціонуванні правоохоронних органів, покликаних здійснювати протидію злочинності, зокрема в пасажирських потягах.

Під час розгляду *першої* групи зазначених обставин встановлено, що порушення та зловживання допускають насамперед члени пасажирських бригад, передусім – провідники вагонів. Відомо, що відповідно до підпункту а) пункту 8.38 розділу 8 Правил перевезень пасажирів, багажу, вантажобагажу та пошти залізничним транспортом України, затверджених наказом Міністерства транспорту та зв'язку від 27 грудня 2006 року № 1196, залізниця має право не лише відмовити в перевезенні, але й висадити пасажирів з потяга, якщо він перебуває в явно вираженому нетверезому стані та порушує при цьому правила проїзду й громадський порядок, заважає спокою інших пасажирів. На проїзному документі в цьому випадку має проставлятися відмітка «Відмовлено в перевезенні на підставі пункту 8.38 Правил» [5]. Недотримання працівниками залізниці цього важливого положення сприяє тому, що пасажирів, перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, стають потенційними потерпілими від шахрайства. Досить часто провідники не здійснюють контроль за громадським порядком і виконанням вимог чи правил користування пасажирськими потягами; допускають посадки пасажирів, які перебувають у стані алкогольного сп'яніння, не припиняють уживання алкогольних напоїв у потягах, безпідставне ходіння пасажирів по вагонах, особливо в нічний час, не реагують на факти продажу будь-яких речей у вагонах, допускають безквитковий проїзд пасажирів тощо.

Характеристика обставин розглянутої групи, що сприяють учиненню шахрайських дій, доповнюють порушення, які допускають члени поїзних бригад, та призводять до того, що факти вчинення шахрайства залишаються нерозкритими. Це своєю чергою породжує в злочинців відчуття безкарності, спонукає до вчинення інших, зокрема, аналогічних злочинів. До таких найбільш поширених порушень можна віднести: не встановлення анкетних даних потерпілих, свідків події, що відбулася, невжиття або несвоєчасне вжиття заходів щодо збереження обстановки вчинення злочину,

неповідомлення або несвоєчасне повідомлення про вчинення шахрайства начальника поїзда та працівників поліції.

Водночас треба вказати на низку об'єктивних факторів щодо діяльності працівників залізниці, які породжують шахрайство в пасажирських потягах: нестача часу у зв'язку з виконанням інших службових обов'язків, тривалий час перебування в рейсі (інколи до 10 діб), некомплект поїзної бригади, коли в поїзді один провідник змушений обслуговувати кілька вагонів, порушення графіків руху пасажирських потягів (затримка відправлення та запізнення, одночасне прибуття потягів на сусідні колії, коли пасажирів здійснюють посадку на потяги та висадку з них на один перон), що призводить до надмірного скупчення й тривалого перебування пасажирів у потягах та на платформах.

Щодо *другої* групи обставин, які сприяють учиненню шахрайства в пасажирських потягах, до факторів неправильної поведінки пасажирів належать: легковажне ставлення потерпілих до знайомств у потягах, залишення особистих речей під наглядом малознайомих людей, користування послугами підозрілих осіб у перенесенні багажу, розмін великих сум грошей у сторонніх осіб, придбання будь-яких речей (продукти харчування, одяг, побутові предмети тощо) у вагонах без будь-якої гарантії їх якості тощо. Безпосередньо до умов, які полегшують учинення шахрайства, треба віднести, зокрема, спільне вживання спиртних напоїв у потягах, участь громадян в азартних іграх.

Третя група обставин, що сприяють учиненню шахрайств, визначається як недоліки в організації та функціонуванні системи органів поліції, до яких можна віднести: неналежне облаштування пасажирських потягів екстремим зв'язком для негайного повідомлення про факти вчинення злочинів, зокрема шахрайства, відсутність у пасажирських потягах сучасних стаціонарних радіостанцій, відсутність працівників поліції в потягах, великі відстані між підрозділами поліції, що обслуговують відповідні станції та пристанційні ділянки, слабка професійна підготовка працівників поліції, фактична відсутність їх перекваліфікації як у плановому порядку, так і в разі переведення до інших територіальних органів, коли до службових завдань додається обслуговування об'єктів залізничного транспорту. Ці та інші недоліки в організації та функціонуванні правоохоронних органів, покликаних здійснювати протидію злочинності в пасажирських потягах, не дають змоги в умовах обмеженого часу стоянки потяга на станції швидко та якісно документально зафіксувати факти вчинення шахрайства, оглянути місце події, допитати потерпілого, затримати шахрая, провести інші початкові й невідкладні процесуальні дії.

Обстановка в пасажирських потягах, де відсутня взаємодія між поїзними бригадами та органами поліції, зазвичай нестабільна та напружена. До того ж у практичній діяльності непоодинокими є випадки, коли начальники поїздів, провідники протидіють працівникам поліції під час виконання ними своїх службових обов'язків по охороні правопорядку й боротьбі зі злочинністю. Така протидія призводить до неясного формулювання показань про вчинення злочину, небажання бути присутнім як поняті,

сприяти розслідуванню фактів шахрайства та інших злочинів на залізничному транспорті.

Для попередження вчинення шахрайств у пасажирських потягах нагальною потребою є розробка пам'ятки для пасажирів, у якій, на нашу думку, треба зазначити такі правила їхньої поведінки:

1) не грати на вокзалах, у потягах, інших громадських місцях в азартні ігри («наперсток», «рулетка», «три тузи» і таке інше), тому що на Вас завжди очікує програш;

2) не дозволяти особам циганської національності ворожити Вам, особливо на цінних речах, грошах. Зазвичай ці речі ніколи не повертають власникам. Жертвами такого шахрайства здебільшого стають люди зі слабкою волею, яких спіткали життєві негаразди. Часто в тенета шахраїв потрапляють молоді, недосвідчені особи;

3) не купувати в незнайомих людей цінні речі в місцях, не пристосованих для купівлі-продажу;

4) просити пред'явити посвідчення, інші відповідні документи в працівників залізниці, поліції, інших правоохоронних органів у випадках виникнення підозри при їх зверненні до Вас.

Висновки. Важливого значення для швидкого, повного та неупередженого розслідування фактів шахрайства в пасажирських потягах набувають невідкладні заходи щодо налагодження взаємодії працівників поліції з пасажирами та територіальними відділами поліції на маршрутах слідування потягів на всій території України з тим, щоб своєчасно виявляти й належно реагувати на факти вчинення шахрайства, не допускати їх високого рівня латентності. Для дальшого вивчення фактів шахрайства в пасажирських потягах існує потреба проводити з працівниками поліції лекційні заняття, підвищувати їх кваліфікацію, вивчати обставини, які сприяють учиненню шахрайства в потягах, аналізувати та здійснювати всі потрібні заходи, щоб попереджати нові злочини, забезпечувати комплексний запобіжний вплив. Важливо також доводити до відома пасажирів інформацію про види, способи, найбільш криміногенні зони вчинення шахрайств, що дасть реальну можливість їх запобігання.

Використані джерела:

1. Конституція України, прийнята на п'ятій сесії Верховної Ради України 28 червня 1996 року. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show>.

2. Волобуєв А. Ф., Пазинич Т. А. Проблемні питання розслідування окремих видів шахрайства. *Вісник Луганської академії внутрішніх справ МВС імені 10-річчя незалежності України*. 2003. Вип. 3. С. 124-131.

3. Шаргородский М. Д. Преступность, ее причины и условия в социалистическом обществе. Преступность и ее предупреждение. Л.: Изд-во ЛГУ, 1966. С. 20-58.

4. Шапочка С. В. Шахрайство – корисливий злочин проти власності: історія та сьогодення. *Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика)*. 2004. № 9. С. 173-178.

5. Про затвердження Правил перевезення пасажирів, багажу, вантажобагажу та пошти залізничним транспортом України: наказ Міністерства

транспорту та зв'язку України від 27 грудня 2006 року № 1196. URL: http://search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/RE13577.html.

Стаття надійшла до редколегії 20.01.2019

Балацкая О. А., спеціаліст 2 категорії групи забезпечення освітнього процесу Учебно-наукового інституту № 1 Національної академії внутрішніх справ (м. Київ, Україна)

Личность потерпевшего и способ совершения мошенничества в пассажирских поездах

В статті досліджено особистість потерпевшого від шахрайства з урахуванням його соціально-демографічної, соціально-моральної та морально-психологічної характеристик, визначено причини вчинення таких правопорушень. Розглянуто найбільш популярні способи шахрайства, здійснювані в пасажирських поїздах, і вказано причини їх високої латентності. Обracaється особливу увагу на обставини, способуючі до вчинення вказаного виду шахрайства.

Ключевые слова: шахрайство, особистість потерпевшого, способ вчинення, досудове розслідування, пасажирський поїзд, обставини, способуючі до вчинення шахрайства.

Balatska O. Victim's Personality and Ways of Committing Fraud in Passengers' Trains

The article is devoted to the investigation of the victim's face and ways of committing fraud in passenger trains as elements of forensic characteristics of this type of crime. The fraudster affects the victim, deserves his trust and makes him voluntarily give him property, jewels or money, causing property damage and moral harm to the victim. Therefore, it is important to investigate not only the person of the offender, but also the person of the victim, his actions aimed at achieving a fraud by the criminal result, and the reasons for such behavior.

When traveling by rail, it is important for passengers to be careful not to become victims of fraud. The most popular ways of cheating in passenger trains include: delivery to the victim of deliberately falsified goods; deceptive acts during gambling; taking possession of money by passengers under the pretext of exchanging money; ammunition for passengers under various false accusations; Assignment by the conductors of property, which is transmitted to them for delivery to another city; transferring a mobile phone for a fictitious phone call, etc.

The specified methods of fraud are possible due to the presence of circumstances conducive to their commission. These circumstances include: shortcomings in the organization of passenger transportation and passenger services; wrong, and in some cases - improper behavior of the passengers themselves; shortcomings in the organization and functioning of law enforcement agencies designed to counteract crime, in particular, in passenger trains. So urgent need is urgent measures to establish interaction between police officers and passengers and territorial police departments on traction routes along the entire territory of Ukraine. This will enable the timely detection and proper response to the facts of committing fraud, preventing their high level of latency.

Key words: fraud, identity of the victim, method of commission, pre-trial investigation, passenger train, circumstances contributing to the commission of fraud.